

DESPRE TRADUCERILE ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN ULTIMII 100 DE ANI

Muguraș CONSTANTINESCU¹

Niculina IACOB²

Luminița-Elena TURCU³

Centenarul Marii Uniri este un moment de celebrare a acestui important eveniment din istoria țării, dar și un moment de bilanț, în cazul nostru, asupra traducerilor literare și neliterare și a contribuției acestora la patrimoniul lingvistic, literar, cultural, intelectual, aferent limbii române.

Reunim în acest volum o selecție din comunicările prezentate la colochiul din 11-12 octombrie 2018, intitulat, simplu și ambițios, în același timp, *O sută de ani de traduceri în limba română 1918-2018*. Articolele au fost elaborate de cercetători de la universități din țară – Cluj, Iași, Sibiu, Craiova, Suceava, dar și din Chișinău (Republica Moldova), Cernăuți (Ucraina), Granada (Spania) și sunt publicate într-un număr în afara seriei al revistei de traductologie *Atelier de traduction*, semi-bilingv român-francez. Articolele sunt redactate în română, pentru a celebra limba traducătoare și mlădierile ei diferite în procesul traducerii, titlurile, rezumatele și prezentarea autorilor sunt publicate și în franceză pentru a respecta, parțial, tradiția francofonă a revistei.

Cum problematica unui secol de traduceri este deosebit de vastă și de bogată, am reținut pentru acest volum câteva axe de reflecție, care au reunit mai multe contribuții sau care au ridicat probleme deosebit de semnificative pentru evoluția statutului traducerilor și a condiției traducătorilor. Deși titlul vorbește despre traduceri, figura și lucrarea traducătorului sunt implicate în înfăptuirea unei traduceri și decisive pentru destinul unui text străin transpus într-o altă limbă și altă cultură.

Secțiunea inaugurală cuprinde un frumos și dens articol, în care erudiția și analiza se îmbină armonios, constituind un adevărat capitol de istorie a traducerilor. Contribuția, semnată de Niculina Iacob, ne propune o incursiune într-un domeniu capital pentru evoluția limbii, literaturii și culturii române, aflat la temelia formării limbii literare, și anume *Versiunile românești ale Scripturii*.

Tot aici Mihai Floroiaia propune articolul „Traducerea și tipărirea cărților de cult în limba română”, pe care autorul le consideră, pe bună dreptate, elemente ale unității naționale. În ciuda varietății cărților bisericești pe care autorul le trece în revistă – cartea liturgică și cea cu conținut canonic, cartea cu

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, mugurasc@gmail.com

² Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, niculinai@yahoo.fr

³ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, l_turcu@yahoo.com

specific duhovnicesc (misionar, pastoral), mai târziu, traducerile din literatura patristică –, ele constituie „adevărate elemente de legătură între românii de pretutindeni” și conduc la întărirea conștiinței unității celor trei provincii istorice.

Următoarea secțiune reunește sub titlul „Traducători români, traducători în limba română” trei frumoase și consistente portrete de traducători. Rodica-Lascu Pop scrutează cu pasiune și acribie cariera de traducător poliglot a lui Petre Solomon, în care actul traducerii este dublat de o reflecție critică asupra operei și, adeseori, de o reflecție traductologică.

Tot prin prisma unei interesante reflecții despre traducere și, în cazul de față, despre autotraducere, Elena-Brândușa Steiciuc surprinde pendularea între două limbi a autorului și traducătorului Matei Vișniec, în timp ce, cu temeritate și măiestrie, Daniela Hăisan, face un adevărat raliu în cariera copleșitoare a traducătoarei Antoaneta Ralian, care a dominat peste șapte decenii traducerile literare din limba engleză.

De temeritate au dat dovadă, în secțiunea „Evoluția statutului și condiției traducătorului”, și Raluca-Nicoleta Balașchi și Olga Gancevici, alegându-și tematici de mare anvergură, ca traducătorul literar și vizibilitatea sa într-un secol de traducere în România și, respectiv, scriitori-traducători de ieri și de azi. Prima autoare urmărește prin elemente textuale și paratextuale vocea și poziția traducătorului care îi asigură, în limitele date de proximitatea față de original, o vizibilitate crescândă cu cât înaintăm mai mult în modernitate. A doua autoare abordează o categorie relativ frecventă în istoria literară și în cea a traducerilor, aceea a unei poziții duble, de scriitor și de traducător, poziție deloc confortabilă, fiindcă tendința auctorială este greu de controlat și conduce, uneori, la ceea ce s-a numit, în critica traducerilor, o divergență radicală între textul original și textul tradus.

Sub titlul larg federator, „Traducere literară – proză, poezie, teatru, alte genuri”, sunt reunite șapte contribuții, care atrag atenția prin personalitatea literară de care se preocupă, prin fenomenul traductiv pe care îl plasează sub lupa analizei sau prin capodopera pe care o luminează din perspectivă traductologică. Din prima categorie fac parte articolele semnate de către Anda Rădulescu despre traducerea și cenzurarea lui Sade, de către Muguraș Constantinescu despre traducerile integrale și fragmentare din Proust sau cel al Ancăi-Andreea Brăescu despre traduceri și traducători ai operei lui Stendhal. Fenomenul relocării, mai rar explorat în traductologie, o interesează în mod deosebit pe Anca Elisabeta Turcu în cazul poezilor cernăuțeni de limbă germană (1910-1930). Rămânând la Cernăuți, Lora Bostan, face o consistentă și semnificativă sinteză asupra traducerii unor opere artistice din literaturile ucraineană și rusă în limba română, fenomen traductiv în care, nu o dată, selecția textelor este dictată de istorie. Tot aici, Iulia-Cristina Artene propune o interesantă reflecție despre rolul paratextului în autotraducere la Panait Istrati,

alt autor bilingv și bicultural care cunoaște pendularea și chiar sfâșierea între două limbi.

Cu mult curaj și erudiție, Daniela Marțole radiografiază cum a fost tradusă în limba română capodopera shakespeariană *Macbeth*, ieșind, spre beneficiul capodoperei, al cititorului și, mai ales, al istoriei traducerilor în continuă construcție, din intervalul centenar și mergând pe sinuoase căi traducătoare de la 1900 până astăzi.

Domeniul traducerilor din științe umaniste și traducerea științifică sunt bine ilustrate de către Cristina Ioniță, care prezintă câteva „dileme traductologice” produse de versiunea în limba română a studiului din secolul al XVIII-lea al lui Adam Smith despre formarea timpurie a limbilor, în timp ce Irina Croitoru își focalizează atenția asupra terminologiei medicale și strategiilor de traducere a acestora, într-un studiu despre Moldova de Andreas Wolf.

Dacă acesta din urmă este preocupat de istoria Moldovei, prințesa Aurélie Ghika se interesează de cea a Țării Românești, într-o lucrare recent tradusă în limba română și analizată, cu un inerent grăunte de subiectivitate, de traducătoarea volumului, Corina Ifimția.

Deși apropiată de științele umaniste, traducerea filosofică se bucură de o axă aparte în volumul de față, fiind strălucit ilustrată, pe de o parte de către Victor Untilă, prin articolul său despre „înlănțuirea filosofică a limbilor”, lucrat dintr-o dublă perspectivă de către autor, care este cercetător și totodată traducător al volumelor analizate, și, pe de altă parte, de către Niadi-Corina Cernica. Aceasta abordează un fenomen foarte specific și anume formarea și îmbogățirea limbajului filosofic, cu rădăcini în opera lui Dimitrie Cantemir, prin a lui „Scară tâlcuitoare a numelor și cuvintelor străine”, din *Istoria ieroglică*, contribuind astfel la deschiderea drumului către o filosofie românească originală, cu termeni și idei românești.

Cum era și firesc în mediul universitar, unde frecvent un cercetător este dublat de un didactician, domeniul traducerii didactice ocupă un loc distinct, pus în valoare de Mariana Șovea, cu un interesant articol despre „Tendențe în traducerea didactică – de la teorie la practică”, în care autoarea face un du-te-vino între teoretizare și experiență traductivă, privilegiind domeniul francez, considerat sub aspectul predării limbilor. Tot aici, Ciprian Popa îmbrățișează o abordare aplicativă pentru a analiza cu un deosebit simț critic unele „deraieri” în didactica traducerii din limba italiană în limba maternă.

Problematika traducerii și evoluția limbii și a mentalităților îi preocupă, în mod deosebit, pe alți cercetători. Astfel, Sanda-Maria Ardeleanu și Alexandrina Ioniță pun în dezbatere chestiunea neologismelor de sorginte franceză la Nicolae Iorga, creatorul viitorului Institut Cultural Român din Paris și apropiat de cultura franceză, analizând îmbogățirea limbii române prin împrumuturi franceze, preponderent în *Istoria literaturilor romanice*, apărută recent la Casa Editorială Demiurg.

Monica Geanina Coca abordează problema echivalenței frazeologismelor în traducere, unități de stabilitate, de expresivitate și de polilexicitate, care creează, la o primă abordare, sentimentul intraductibilului, pentru a demonstra, cu numeroase și interesante exemple din savurosul domeniu al paremiologiei, fenomenul contrar al traducerii prin echivalențe.

Simona-Aida Manolache abordează cu multă îndrăzneală una dintre cele mai dense și mai frumoase cărți scrise de Marguerite Yourcenar, *Memoriile lui Hadrian*, pentru a aborda traducerea prin prisma unui corpus de studiu lingvistic, dându-ne astfel ocazia să ne amintim că Mihai Gramatopol, cel care prin lucrări de mare erudiție și cultură, precum *Moira*, *mythos*, *drama*, a marcat studiul Antichității la noi, a fost singurul traducător, până în prezent, al capodoperei yourcenariene.

Tot din perspectiva evoluției limbilor prin traducere, Nicoleta Moroșan propune, în articolul intitulat „Amestecul de coduri în traducere”, o reflecție despre dialogul interlingvistic și intercultural pe care traducerea îl lansează neîncetat între diverse spații culturale, indiferent de distanța lor culturală. Iar efectele sunt dintre cele mai ingenioase, după cum arată textele alese de autoare: *French Lessons* de Peter Mayle și versiunile acestuia în franceză și, respectiv, în română, *Aventure dans la France gourmande* și *Lecții de franceză*.

În secțiunea „Teorii și reflecții despre traducere” se regăsesc trei contribuții de factură diferită, dar care toate dezvăluie, fiecare în alt fel, o viziune despre traducere. Dumitra Baron, ia ca punct de plecare al articolului ei autotraducerea volumului de poezii al Irinei Mavrodin *Trecerea / Le Passage*, pentru a scruta valențele și simbolistica trecerii, dar și facerea, poietica, în procesul traducerii. Acestea din urmă constituie concepte cheie în opera teoretică a Irinei Mavrodin, care a preferat să-și ia o anumită distanță față de traductologia pură și dură, favorizând o poetică-poietică a traducerii, a facerii creatoare.

Sanda-Maria Ardeleanu își propune, în contribuția intitulată promițător „Imaginarul lingvistic al traducătorului între constrângeri și libertăți”, o abordare a unei perspective mai noi, cea a imaginarii traductiv, diferit de cel auctorial. În același timp, autoarea reconstituie un tablou aproape exhaustiv al traducătorilor, de ieri și de azi, din Bucovina.

Dorel Fînaru propune un interesant articol în care dezvăluie, prin câteva note bibliografice, gândirea lui Eugeniu Coșeriu despre traducere, socotind că aceasta nu este îndeajuns de cunoscută în spațiul românesc. Autorul face cunoscute ideile marelui lingvist despre traducere, din care am selectat-o aici doar pe cea despre traducerea poetică: „în traducerea poeziei, care este limbajul absolut, se poate face doar aproximare sau adaptare și niciodată traducere efectivă, adică trecere de la o desemnare la altă desemnare, pentru că absolutul într-o limbă nu este în același timp absolut și în alte limbi”.

O penultimă secțiune se referă la viața textului străin în noua lui limbă și cultură prin receptarea și critica traducerilor.

Cu siguranța și pasiunea specialistului, Luminița-Elena Turcu se apleacă asupra unui fenomen cu frumoase repercusiuni literare. Este vorba despre „rolul traducerii în migrațiile și mutațiile literaturii gotice”. Autoarea pune în evidență cum romanul gotic devine, grație impulsului dat de traduceri, un gen foarte prizat pe continent, unde capătă denumiri noi „*Schauerroman*”, „*roman noir*” ori „*roman frénétique*”, după noul spațiu cultural în care migrează, suferă mutații și înfloresc.

Schimbând genul, secolul și spațiul cultural, Gina Puică ne invită la lectura romanelor *Le livre de ma mère* și *Belle du Seigneur*, aparținând scriitorului elvețian Albert Cohen și traduse cu o măiestrie inegalabilă de către Irina Mavrodin. Lectura critică întreprinsă de autoare arată cum, prin această traducere extrem de dificilă a unui text, practicând schimbări surprinzătoare de registru, traducătoarea depășește obstacolele aparent insurmontabile ale unui volum de 1200 de pagini, care îi solicită 10 ani de muncă și face din Albert Cohen, până atunci necunoscut publicului român, un mare autor, citit, reeditat, comentat în România postcomunistă.

Și Daniela Cătău-Vereș se interesează de „traducerea literară ca formă de receptare a operei”, în cazul de față fiind vorba despre opera scriitoarei Marguerite Duras, transpusă în mai multe volume și de către mai mulți traducători în limba română. Unele versiuni au cunoscut retraduceri, reeditări, ceea ce permite nuanțarea noțiunilor de receptare și orizont de așteptare prin intermediul factorului editorial.

Cercetătorul spaniol Enrique Nogueras, reputat și premiat traducător din română în spaniolă și din spaniolă în română, a dorit să participe la colocviul Centenarul Marii Uniri cu o contribuție despre traducătorii români și rolul lor în traducerea poeziei române în castiliană, antologiile de la 1941 până la 2013; acest du-te-vino între spaniolă și română arată, încă o dată, că traducătorul unui text original într-o limbă străină nu este întotdeauna un nativ, ci poate fi, pur și simplu, doar un îndrăgostit de limba și cultura căreia îi aduce un omagiu prin traducere, pendulând între limba maternă și limba, mai demult străină, ciudată, acum dragă, familiară.

Am intitulat ultima secțiune „Traducerea – un fenomen complex” pentru a rezuma în puține cuvinte diversitatea și anvergura problematicilor abordate aici. Secțiunea conține un unic articol, semnat de Alexandru Gafton și intitulat „Traducere și limbă”, care acoperă foarte bine rolul de concluzii pentru întreg volumul.

Într-o sinteză admirabilă, scrisă într-un stil lapidar, cu o tușă aforistică, autorul pune în lumină relația între traducere și limbă, tot ce face traducerea și tot ce contează în traducere, faptul că aceasta este în continuă facere: „traducerea are caracter procesual, se edifică treptat pe sine, se autoinfluențează

în chiar cursul procesului, determină toate clasele de rezultate pe care le generează și este determinată de acestea, într-un plinar proces coevolutiv”.

Irina Mavrodin și-a așternut ideile despre traducere în zece fragmente, Alexandru Gafton le concentrează în șapte. Îi vom lăsa cititorului plăcerea de a le descoperi, rând pe rând, și de a le savura pe îndelete, nu însă înainte de a-i deschide apetitul cu o idee foarte cuprinzătoare despre „principalele rosturi ale traducerii și contribuțiile benefice ale acesteia, pentru societate, gândire (*sic*) și limbă